

The Grounds for Adjudicating Implicit Claims in Civil Litigation

Mehdi Hajimohammad kazemi¹, Rahim Mokhtari^{2*}, Hekmatollah Askari³

1. PhD Student in Private Law, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran.

Email: Kazemimehdi33@yahoo.com

2. Assistant Professor, Department of Law, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran.

*Corresponding Author: Email: r_mokhtari@iau.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Law, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran.

Email: hekmat_askari@iaushiraz.ac.ir

ABSTRACT

Certain claims are not explicitly set forth in the statement of claim; yet, they form an integral part of the necessary incidents, prerequisites, or corollaries of the claimant's principal claim, to the extent that the court cannot adjudicate the principal claim without addressing them. Such issues, which arise for consideration during the proceedings, are deemed the implicit claims of the case. While not expressly provided for in Iranian statutory law, they have found their way into civil procedure. Some courts acknowledge them and may render judgments on them concurrently with the express claim. This gives rise to the central questions: What is the legal basis for a court's adjudication of a claimant's implicit claim? By what authority may courts examine this unarticulated claim? An inductive analysis of legal provisions reveals that the legislature has indeed endorsed implicit claims in specific types of lawsuits - a recognition that can

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/jlr.2024.428758.2510

Received:
24 February 2024

Accepted:
21 July 2024

Published:
5 January 2026

be extended to other cases by analogy. Moreover, Defiant Judgment No. 3753, dated 14 January 1962, issued by the General Board of the Supreme Court of Iran, may be regarded as establishing a general principle for the acceptance of such claims in Iranian judicial practice. Courts may also adjudicate implicit claims by recourse to the rule of implication (or: doctrine of implied inclusion) - the doctrine that the authorization of a matter entails the authorization of its necessary concomitants. This article aims to investigate the foundational grounds and principles that empower or obligate courts to examine and rule upon a claimant's implicit claim.

Keywords: Implicit Claim, Logical Necessities, Preliminary Matters of a Claim, Grounds for Implicit Adjudication, Civil Procedure.

Excerpted from the Ph.D. thesis entitled "A Comparative Analysis of Implied Claims in Civil Proceedings in Iranian, French, and Egyptian Law", Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran.

Funding:

The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Mehdi Hajimohammad kazemi: Conceptualization, Methodology, Software, Formal Analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Visualization, Project Administration.

Rahim Mokhtari: Conceptualization, Validation, Supervision.

Hekmatollah Askari: Validation, Supervision.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Hajimohammad kazemi, Mehdi, Rahim Mokhtari & Hekmatollah Askari. "The Grounds for Adjudicating Implicit Claims in Civil Litigation". *Journal of Legal Research*, 24, no. 64 (January 5, 2026), 249-280.

Extended Abstract

In numerous civil cases, certain claims are not explicitly articulated in the statement of claim or its particulars. Yet, they constitute essential incidents, prerequisites, or corollaries of the claimant's primary demand, without which the court cannot properly adjudicate the principal claim. Moreover, disregarding such matters during litigation may impede the subsequent enforcement of the judgment. These issues, which arise for judicial consideration in the course of proceedings, are referred to as implicit (or implied) claims. While not expressly provided for in Iranian statutory law, they have gradually permeated civil procedure. Some courts acknowledge them and occasionally render judgments on them alongside the express claim. However, other courts reject or resist their recognition, resulting in significant divergence in judicial practice. Overall, this subject has not been thoroughly or adequately examined in Iranian legal doctrine and, unlike in jurisdictions such as France where it is an established procedural concept, it has regrettably not been treated as an independent topic of procedural law in Iran. Consequently, courts often approach it with caution. This raises the central questions: On what basis may a court adjudicate a claimant's implicit claim, and by what authority can it address an unstated demand? An inductive analysis of legal texts reveals that the implicit claim has, as a general principle, been recognized in Iranian positive law concerning specific types of lawsuits - a recognition extendable to other cases by analogy.

Consideration of provisions such as Articles 134 and 139 of the Enforcement of Civil Judgments Act, Articles 142 and 221 of the Code of Civil Procedure, Article 4 of the 1997 Landlord and Tenant Act, Articles 15, 27, and 28 of the 1977 Landlord and Tenant Act, Article 29 of the Family Protection Law, and Articles 3 and 10 of the Civil Liability Act indicates that the Iranian legislator has acknowledged that some claims in lawsuits may be considered and ruled upon by the court even if not explicitly mentioned in the statement of claim.

Under these provisions, the court is obligated to address and adjudicate specific matters irrespective of whether the claimant has expressly enumerated them in the claim column. Beyond statutory grounds, Defiant Judgment No. 3753, dated 14 January 1962, issued by the General Board of the Supreme Court of Iran, serves as a judicial cornerstone for accepting implicit claims in Iranian practice. This ruling marked the entry of implicit claims into Iranian civil procedure. Prior to it, courts viewed such claims with hesitation and resistance, often deeming rulings on them as exceeding the scope of the claim. Following this authoritative decision, such apprehensions diminished, and judges increasingly moved toward recognizing this category. Therefore, this judgment can be regarded as establishing a general principle for hearing

implicit claims and supports the proposition that courts should not confine their attention solely to the expressly articulated claim. By virtue of this ruling, the claim in a lawsuit is not limited to the literal wording in the claim column; the true intent and underlying will of the claimant in initiating the action must also be considered. This genuine intent may not be outwardly expressed in the pleadings and must be discerned through reason and logical inference. In addition to statutory and judicial foundations, courts may adjudicate implicit claims by invoking the rule of implication (*Accessorium sequitur principale*).

This rule, which serves as another doctrinal basis for implicit claims, holds that authorization of a matter inherently encompasses its logical, customary, and legal necessities, as well as its incidental conditions and annexes. By applying this principle, adjudicating these inseparable incidents together with the express claim becomes justified. In light of this rule, the court possesses not only the right but also the duty to issue judgments concerning these implicit claims concurrently with the explicit demand. This article examines the legal, judicial, and doctrinal grounds upon which courts are empowered or obligated to adjudicate and rule upon a claimant's implicit claims.

مبانی رسیدگی به خواسته ضمنی در دعاوی مدنی

مهدی حاجی محمدکاظمی^۱، رحیم مختاری^۲، حکمت اله عسکری^۳

۱. دانشجوی دکترای حقوق خصوصی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.

Kazemimehdi33@yahoo.com

۲. استادیار، گروه حقوق، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.

*نویسنده مسئول: r_mokhtari@iaiu.ac.ir

۳. استادیار، گروه حقوق، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.

hekmat_askari@iaushiraz.ac.ir

چکیده:

بعضی از خواسته‌ها در دادخواست ذکر نمی‌گردند، ولیکن جزء لوازم و مقدمات و یا از نتایج خواسته خواهان هستند و دادگاه بدون توجه به آنها نمی‌تواند به خواسته اصلی، رسیدگی و تصمیم‌گیری نماید. این چنین موضوعاتی که در هنگام رسیدگی به خواسته خواهان مورد بررسی قرار می‌گیرند، خواسته ضمنی دعوی محسوب می‌گردند که هرچند در قانون ایران به صراحت ذکری از آن به میان نیامده، ولیکن وارد دادرسی مدنی گردیده است. برخی دادگاه‌ها آن را مورد شناسایی قرار داده و گاه نسبت به آن همراه با خواسته مندرج در دادخواست حکم صادر می‌نمایند. حال پرسش این است که رسیدگی دادگاه به خواسته ضمنی خواهان بر اساس چه مبنایی صورت می‌پذیرد؟ و دادگاه‌ها با چه مجوزی می‌توانند به این خواسته غی مصرح خواهان رسیدگی نمایند؟ با استقرا در مواد قانونی مشخص می‌گردد که قانونگذار در بعضی دعاوی خواسته ضمنی را مورد پذیرش قرار داده که با وحدت ملاک از آن می‌توان نسبت به دیگر دعاوی نیز تسری داد. همچنین رأی اصراری شماره ۳۷۵۳ مورخ ۱۳۴۰/۱۰/۲۴

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial License منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

پژوهش‌گاه حقوق

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.48300/jlr.2024.428758.2510

تاریخ دریافت:

۵ اسفند ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۳۱ تیر ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۱۵ دی ۱۴۰۴

هیئت عمومی دیوان عالی کشور می‌تواند به‌عنوان قاعده عمومی در پذیرش این‌گونه خواسته‌ها در رویه قضایی ایران محسوب گردد. به‌علاوه دادگاه‌ها با تمسک به قاعده تلازم اذن می‌توانند نسبت به خواسته ضمنی خواهان تصمیم‌گیری نمایند. این مقاله درصدد بررسی مبانی و اصولی است که دادگاه‌ها به استناد آن حق و یا تکلیف دارند نسبت به خواسته ضمنی خواهان رسیدگی و حکم صادر نمایند.

کلیدواژه‌ها:

خواسته ضمنی، لوازم عقلی، مقدمات دعوی، مبانی رسیدگی ضمنی، دادرسی مدنی.

برگرفته از رساله دکتری با عنوان «مطالعه تطبیقی خواسته ضمنی در دعاوی مدنی در حقوق ایران، فرانسه و مصر»، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

مهدی حاجی محمدکاظمی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، استفاده از نرم‌افزار، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، تصویرسازی، مدیریت پروژه. رحیم مختاری: مفهوم‌سازی، اعتبارسنجی، نظارت. حکمت‌اله عسکری: اعتبارسنجی، نظارت.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

حاجی محمدکاظمی، مهدی، رحیم مختاری و حکمت‌اله عسکری. «مبانی رسیدگی به خواسته ضمنی در دعاوی مدنی». مجله پژوهش‌های حقوقی، ۲۴، ش. ۶۴ (۱۵ دی ۱۴۰۴)، ۲۴۹-۲۸۰.

مقدمه

اصل تسلط اصحاب دعوا^۱ بر جهات و موضوعات به این مسئله اشاره دارد که آنچه به‌عنوان خواسته در دادخواست تصریح می‌گردد، مقید بوده و دادگاه نمی‌تواند از محدوده آن خارج گردد؛ ولی گاه رعایت این اصل با استثنائاتی مواجه می‌گردد، یعنی در مواردی مراجع قضایی مکلف هستند که علاوه بر خواسته مندرج در دادخواست به اموری رسیدگی نمایند که هرچند به‌ظاهر در متن دادخواست به‌عنوان خواسته ذکر نگردیده‌اند، ولی از متعلقات و ملزومات خواسته دعوی محسوب می‌شوند. به نحوی که در مواقعی رسیدگی به خواسته اصلی منوط به رسیدگی به آنها نیز هست. در مواقعی دیگر چنان پیوستگی جدایی‌ناپذیری با خواسته دعوی دارند که همراه با خواسته به این امور هم رسیدگی و نسبت به آنها حکم صادر می‌گردد که در اصطلاح خواسته ضمنی خواهان نامیده می‌شوند.^۲

همان‌طور که گفته شد، این امور استثنا محسوب می‌گردند و چون قانون به‌صراحت از آنها نامی به میان نیاورده، رسیدگی دادگاه‌ها نسبت به این موضوعات با تردیدهایی مواجه هست. به این دلیل که به‌صورت صریح جزء خواسته خواهان قرار نگرفته و محاکم بیم آن دارند که ورود به آنها خروج از حدود خواسته محسوب گردد و با اصل تسلیط تعارض پیدا نماید. به همین دلیل در برابر آن مقاومت می‌نمایند.^۳ اما علی‌رغم این تردیدها و مقاومت‌ها، این مقوله خواه‌ناخواه وارد دادرسی مدنی ایران شده و مورد شناخت و پذیرش برخی دادگاه‌ها قرار گرفته است. از طرفی هرچند رویه قضایی در این خصوص متشتت عمل می‌نماید، ولی برخی محاکم نسبت به آن رسیدگی و حکم صادر می‌نمایند.

همین شبهه در پذیرش خواسته ضمنی و افتراق آرای صادره در این خصوص، احتیاج به یک وحدت نظر در این مورد را نمایان می‌نماید و این عملی نخواهد شد، مگر اینکه منشأ این تأسیس حقوقی مشخص گردد. لازم است معلوم گردد که آیا رسیدگی دادگاه به خواسته غیرمصرح بر اساس چه مبانی و اصولی امکان‌پذیر است. همچنین می‌بایست بررسی گردد که آیا ورود دادرس به این مقوله ناشی از اذن خواهان و احترام به اراده اوست و یا تکلیف قانونی مقدمات پذیرش آن را ایجاب می‌نماید. ضروری است مشخص شود که علی‌رغم فقدان نص صریح قانون در این خصوص، مبنای صدور حکم نسبت به خواسته ضمنی در رسیدگی‌های مدنی چیست و محاکم با چه تجویزی نسبت به اموری رسیدگی می‌نمایند که در

1. Le Principe Dipositif

۲. حسن محسنی، اداره جریان دادرسی مدنی بر پایه همکاری در چارچوب اصول دادرسی (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۹)، ۱۷۷.

۳. خیراله هرمزی و سیدفریدالدین تکاپو، «لوازم عقلی دعوا»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، ۹، ۳۲ (۱۳۹۹)، ۳۱.

دادخواست ذکر نگردیده است؟ به عنوان مثال هنگامی که دادگاه در دعاوی طلاق به امور مالی زوجة نیز رسيدگي و حکم صادر می نماید و یا زمانی که در دعاوی الزام به تنظیم سند رسمی، موضوع مالکیت نیز بررسی می گردد، در حالی که این امور جزو خواسته خواهان در دادخواست ذکر نگردیده است. این رسيدگي و صدور حکم بر چه مبنا و استنادی صورت می پذیرد؟

در حقوق ایران با بررسی قوانین مشخص می گردد که خواسته ضمنی در بعضی مواد قانونی غیرمستقیم مورد پذیرش قرار گرفته است و نه تنها مخالف اراده خواهان نیست، بلکه به طور ضمنی توسط خواهان مورد مطالبه قرار گرفته است.^۴ حتی قواعد اصولی نیز پذیرش آن را توجیه می نماید. به علاوه دیوان عالی کشور به عنوان بالاترین مرجع قضایی آن را مورد شناسایی قرار داده است. ولی این مسئله در کشوری مانند فرانسه به گونه ای دیگر تثبیت گردیده است. قانونگذار فرانسوی در چندین ماده قانونی به صراحت برای محاکم در مواجهه با این موضوع تعیین تکلیف نموده است. دیوان عالی این کشور نیز در این خصوص با صدور دادنامه ای رفع ابهام نموده است. حتی محاکم فرانسوی در برخورد با این مسئله به صورت یکسان عمل می نمایند و تشتت آرا به آن طریق که در حقوق ایران وجود دارد، در آنجا مطرح نیست.

در این مقاله ضمن توضیح مختصری در خصوص مفهوم خواسته ضمنی و جایگاه خواسته ضمنی در دکتیرین و رویه قضایی، به بررسی مبانی و اصول پذیرش خواسته ضمنی در دادرسی مدنی ایران خواهیم پرداخت و مواد قانونی که در آن خواسته متضمن مورد پذیرش قرار گرفته، یک به یک مورد مذاقه قرار خواهد گرفت. همچنین رأی اصراری هیئت عمومی دیوان عالی کشور به عنوان مبانی ورود این مفهوم حقوقی در دادرسی مدنی ایران مورد نقد و بررسی قرار خواهد گرفت. سپس به تأثیر قاعده تلازم اذن بر خواسته و اثر آن در پذیرش خواسته ضمنی خواهیم پرداخت. بررسی و شناسایی این مبانی راه ورود محاکم به این خواسته های ضمنی و تصمیم گیری در خصوص آنها را هموار خواهد نمود.

۱- مفهوم خواسته ضمنی

خواسته خواهان صرفاً همان عباراتی نیست که در ستون دادخواست قید می گردد. ممکن است بعضی از ادعاها در متن دادخواست به طور صریح بیان نگردند، ولی قسمتی از مطالبات خواهان بوده یا رسيدگي به خواسته مندرج در دادخواست مستلزم رسيدگي به آن امور نیز باشد. این گونه ادعاها بر خواسته اصلی

۴. جواد کاشانی و بدیع فتحی، «مطالعه دعاوی ضمنی در دادرسی مدنی ایران و فرانسه با تأکید بر رویه قضایی»، مجله مطالعات حقوقی علوم اجتماعی و انسانی شیراز، ۱۳، ۳ (۱۴۰۰)، ۱۸۵.

مترتب می‌گردند. به نحوی که از لوازم عرفی، منطقی یا قانونی خواسته اصلی محسوب می‌شوند. اغلب این امور در دل خواسته اصلی قرار دارند که در ایجاد رابطه حقوقی مورد ادعای خواهان نقش بسزایی دارند. به‌عنوان نمونه اثبات نکاح در دل دعوای الزام به ثبت نکاح قرار دارد که به این موضوع در دعوای الزام به ثبت نکاح نیز رسیدگی می‌گردد. البته گاهی ممکن است این خواسته‌ها در درون خواسته اصلی قرار نگیرند و به حالتی گفته شوند که خواهان به‌طور ضمنی بیان کرده است. برای مثال زمانی که خواهان دعوی فسخ معامله را اقامه می‌نماید، در واقع خواسته مورد نظر او اعلام فسخ معامله بوده که به‌صورت فسخ مطرح نموده است.^۵

برخی ضمنی بودن بعضی از خواسته‌ها را ناشی از ظرفیت دربردارندگی آن تلقی می‌کنند؛ یعنی رسیدگی به خواسته مندرج در دادخواست را متضمن این می‌دانند که به موضوع دیگری علاوه بر خواسته اصلی رسیدگی گردد. به‌طور مثال در دعوایی به خواسته الزام به تنظیم سند رسمی معتقدند دادگاه می‌بایست اول به صحت نقل و انتقال و مالکیت خواهان رسیدگی نموده و بعد از آن حکم به خواسته خواهان یعنی تنظیم سند رسمی صادر نماید.^۶ به نظر این نویسندگان این موضوعات مقدمات رسیدگی به خواسته اصلی محسوب می‌گردند که رسیدگی به اصل دعوی متوقف بر اظهارنظر در خصوص این مقدمات نیز هست. برخی دیگر این خواسته‌ها را اموری می‌دانند که بر حسب اراده ضمنی خواهان و یا بر حسب طبیعت دعوا به حکم عقل یا قانون بر خواسته اصلی مترتب می‌گردند^۷ که این برداشت مبتنی بر قاعده تلازم اذن بر خواسته و تأثیر اذن خواهان به لوازم و توابع خواسته استوار است.

عده‌ای نیز ضمن قیاس میان خواسته ضمنی با موضوعات جانبی^۸ در فرانسه چنین نگاشته‌اند که برخی خواسته‌ها در دادخواست تصریح نمی‌گردند، در حالی که در جریان دعوا بدون آنکه در قلمرو دعوای طاری قرار گیرند، وارد دادرسی می‌شوند، ولی آن را متمایز از موضوعات ناگهانی در فرانسه می‌دانند.^۹ در نظریه موضوعات جانبی موتولسکی^{۱۰} از موضوعاتی نام برده شده که طرفین به‌صراحت بدان استناد

۵. همان، ۱۸۵.

۶. جواد کاشانی، «مرجع رسیدگی به دعوی مسئولیت به طرفیت دولت»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۲۱، ۷۳ (۱۳۹۵)، ۱۳۸.

۷. هرمزی و نکاپو، پیشین، ۳۰.

8. Les Faits Adventices

۹. حسن محسنی و محمد پورطهماسبی فرد، «اصل تسلط طرفین دعوا بر جهات و موضوعات دعوا»، کانون وکلای دادگستری، ۲۱، ۱۹۰ (۱۳۸۴)، ۶۲.

10. Henri Motulsky

نکرده‌اند.^{۱۱} البته هرچند موضوع دعوی و معنای این نظریه متفاوت از خواسته دعوی است، ولی چون در حقوق فرانسه موضوع دعوی معنای گسترده‌ای دارد، به نظر می‌رسد نمی‌توان این دو مقوله را چندان هم بی‌ارتباط دانست. در این میان برخی برگرفته از رأی اصراری شماره ۳۷۵۲ دیوان عالی کشور، خواسته ضمنی را موضوعاتی می‌دانند که در دادخواست نیامده و ضمن مجادلات طرفین یا به موجب یک طریقه تأمینی مانند تأمین دلیل یا تأمین خواسته به دعوی افزوده می‌شود^{۱۲} که البته این تعریف نیز به دلایلی که در مباحث بعدی در نقد رأی مذکور خواهد آمد، دارای ایراد است.

خواسته‌های ضمنی بر خواسته اصلی خواهان وارد می‌شوند، به‌نوعی که قضاوت در مورد خواسته اصلی شامل قضاوت در مورد آنها نیز می‌گردد؛ به‌مانند زمانی که در دعوی الزام به تحویل مبیع به خواسته مالکیت در ضمن آن نیز رسیدگی گردد.^{۱۳} در واقع جزو موضوعاتی هستند که قاضی می‌بایست قبل از رسیدگی به خواسته مطروحه مورد رسیدگی قرار دهد و در ایجاد رابطه حقوقی مورد ادعای خواهان نقش مستقیم دارند.^{۱۴} در مجموع می‌توان گفت که خواسته ضمنی مقدمات، لوازم و نتایج تفکیک‌ناپذیر خواسته اصلی محسوب می‌گردد که در آن شکل مهم نیست، ولی اذن باطنی و اراده واقعی خواهان می‌بایست بر مطالبه آن وجود داشته باشد.

۲- جایگاه خواسته ضمنی در دکترین و رویه قضایی

گفته شده که خواهان واقعی لزوماً می‌بایست در قالب دادخواست ظاهر شود تا دعوی وی موقعیت استماع بیابد؛^{۱۵} ولی در حقوق ایران هنوز به این مسئله پاسخ مشخصی داده نشده که آیا خواهان ملزم است تمام موضوعات مورد اختلاف را در دادخواست ذکر نماید و یا اینکه این موضوعات به‌خودی‌خود ثابت می‌گردند. به تعبیری دیگر، آیا خواسته دعوی لوازم عقلی، منطقی و یا قانونی خود را که شامل مقدمات و نتایج مترتب بر آن هستند، همراه با خود اثبات می‌نماید یا خیر؟^{۱۶} همین عدم پاسخ صریح به

11. Henri Motulsky, "La cause de la demande dans la délimitation de l'office du juge", In: *Écrits et notes de procédure civile*, edited by Gérard Cornu and Jean Foyer (Paris: Dalloz, 1973), 235.

۱۲. عبدالله شمس، ابراهیم تقی‌زاده و کامران میرحاجی، «طرح امور موضوعی و آثار آن در دعاوی مدنی»، حقوقی دادگستری، ۸۲، ۱۰۳ (۱۳۹۷)، ۱۳۷.

۱۳. محمد ابراهیم، النظریه العامه للطلبات العارضة الدعوی الفرعیه فی قانون المرافعات علی ضوء المنهج القضایی (قاهره: دارالفکر العربی، ۱۴۰۴ق)، ۵۹.

۱۴. فرهاد خمایی‌زاده، «تئوری موضوعات ضمنی در تعارض قوانین»، تحقیقات حقوقی، ۱۶، ۶۱ (۱۳۹۲)، ۳۳۰.

۱۵. سعید صفیان، شناسایی طرفین دعاوی مدنی (تهران: انتشارات دادگستر، ۱۴۰۰)، ۸۹.

۱۶. هرمزی و تکاپو، پیشین، ۴۲.

این مسئله موجب گردیده که معیارهای دقیقی در جهت تبیین این مسئله وجود نداشته باشد و از طرفی نیز متأسفانه مورد بحث حقوق دانان معدودی قرار گرفته است و دکترین در این خصوص نیز موضع مشخصی ندارند.

برخی نویسندگان در ضمن مبحث مربوط به موضوعات جانبی آنری موتولسکی، بحث خواسته ضمنی را به میان آورده و معتقدند همان طور که در فرانسه قاضی اختیار دارد به موضوعاتی توجه کند که طرفین جهت حمایت از خواسته خود به آن استناد نموده‌اند، در حقوق ایران نیز به شرط رعایت اصل تناظر چنین امری امکان‌پذیر است. به‌عنوان نمونه وقتی دعوی به خواسته بطلان عقد مطرح می‌گردد، دادگاه می‌تواند خود علت بطلان را از محتویات پرونده استنباط نماید و احتیاجی به درج این اسباب توسط خواهان در دادخواست نمی‌بیند.^{۱۷} عده‌ای دیگر در نقد نظر این نویسندگان بحث اختلاف سبب دعوی را پیش آورده و بر این نکته تأکید نموده‌اند که اگر سبب توصیف‌شده خواهان با علم و اطلاع باشد، دادگاه نمی‌تواند در این خصوص دخالت نماید.^{۱۸} یعنی در حقیقت رسیدگی دادگاه در مورد خواسته ضمنی را زمانی صحیح می‌دانند که خواهان با علم به آثار آن اقدام به طرح چنین خواسته‌ای با چنین شکلی ننموده باشد و در صورت علم به این موضوع، رسیدگی دادگاه را قانونی نمی‌دانند. هرچند همین نویسندگان در جای دیگر با تفکیک خواسته دعوی به خواسته مقدماتی و خواسته اصلی بیان نموده‌اند که اگر موضوعی در عرف قضایی قابلیت استقلال داشته باشد، می‌بایست آن را به‌صورت مستقل مطرح کرد. البته از دعوی به دعوی دیگر متفاوت خواهد بود و معتقدند در دعوی‌ای همچون ابطال سند رسمی، احتیاج به اقامه دعوی مستقل بطلان قرارداد نیست و دادگاه این موضوع را مقدمه خواسته ابطال سند تلقی نموده و به این موضوع نیز رسیدگی می‌نماید؛ اما معتقدند گاه رویه قضایی مخالف این مسئله عمل می‌نماید که به‌عنوان مثال از دادنامه شماره ۱۸۹۷ مورخ ۱۳۸۴/۱۲/۲۱ صادره از شعبه ۳۵ دادگاه تجدیدنظر تهران ذکر نموده که در آن دادگاه موصوف ابطال سند را فرع بر ابطال تلقی نموده و به علت عدم طرح دعوی ابطال معامله دعوی را قابل استماع ندانسته است. همچنین بر این نکته تأکید نموده‌اند که دادگاه در هنگام رسیدگی به این مقدمات نباید حکمی صادر نماید که اجرای آن متعذر یا موجب تضییع حقوق ثالث گردد.^{۱۹} البته حقوق دانان دیگری هستند که بدون توجه به این تقسیم‌بندی و صرفاً با اتکا به رأی شماره ۳۷۰۹ مورخ ۱۳۲۴/۳/۱۹ دادگاه انتظامی قضات لوازم خواسته را جزو خواسته دانسته

۱۷. محسنی، اداره جریان دادرسی مدنی بر پایه همکاری در چارچوب اصول دادرسی، پیشین، ۱۷۵.

۱۸. عبدالله خدابخشی، مبانی فقهی آیین دادرسی مدنی، جلد اول (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۷)، ۱۲۶.

۱۹. عبدالله خدابخشی، حقوق دعوی، چاپ دوم (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۳)، ۸۲.

و رسیدگی دادگاه‌ها به خواسته ضمنی دعا را مجاز شمرده‌اند.^{۲۰}

در مجموع این مبحث به‌طور مشروح و مناسب در دکتترین حقوقی مورد بررسی قرار نگرفته و مانند کشوری همچون فرانسه که در آن، این مسئله به‌عنوان یک سنت پذیرفته شده، در ایران متأسفانه به این موضوع به‌عنوان یک بحث مستقل دادرسی توجه نشده است، به همین جهت نیز دادگاه‌ها با احتیاط به آن می‌نگرند. به‌علاوه باید در نظر داشت که هرچند انتخاب خواسته دعا با خواهان است، ولی خواهان در تعیین خواسته صاحب اختیار مطلق نیست و ملزم است در اقامه دعا به تناسب قانونی خواسته انتخابی با وضعیت خود توجه کند. اگر خواهان در مقام طرح دعوی برآید که خواسته آن با موقعیت قانونی او مناسبتی ندارد، چنین دعوی قابلیت استماع پیدا نمی‌کند.^{۲۱}

رویه قضایی ایران نیز به‌صورت متشتت به این مقوله عمل نموده است. به‌عنوان مثال در پرونده‌ای شعبه ۸۶ دادگاه عمومی تهران به موجب دادنامه شماره ۷۹۷ مورخ ۱۳۸۴/۴/۱۱ به علت اینکه در دعوی به خواسته الزام به تنظیم سند رسمی در دادخواست خواهان خواسته الزام به اخذ صورت‌مجلس تفکیکی و پایان کار درج نشده، اقدام به رد دعوی خواهان نموده است. پس از اعتراض خواهان، شعبه ۳۵ دادگاه تجدیدنظر تهران صورت‌مجلس تفکیکی و پایان کار را خواسته ضمنی خواهان و جزء لوازم تفکیک‌ناپذیر خواسته الزام به تنظیم سند تلقی نموده و به موجب دادنامه شماره ۱۹۸۱ مورخ ۱۳۸۴/۱۲/۲۳ قرار رد را نقض نموده است. همین شعبه تجدیدنظر در دعوی دیگری به موجب دادنامه شماره ۱۸۵۶ مورخ ۱۳۸۴/۱۲/۶ دعوی الزام به تنظیم سند را بدون درج خواسته صورت‌مجلس تفکیکی نپذیرفته است که به‌وضوح می‌توان به اختلافی عمیق در برخورد با این مقوله پی برد.

در پرونده دیگری شعبه ۲۹ دادگاه تجدیدنظر استان تهران در دادنامه شماره ۹۱۰۹۹۷۰۲۲۲۹۰۰۷۹۴ مورخ ۱۳۹۱/۷/۱۶ بدین صورت اقدام به صدور رأی نموده که دادگاه صرفاً در صورتی می‌تواند حکم به پرداخت مابقی ثمن در مقابل استرداد مبیع صادر نماید که دعوی مطالبه ثمن به‌صورت تقابل تقدیم شده باشد؛ اما در تصمیم دیگری در نظریه مشورتی شماره ۷/۳۹۳۸ مورخ ۱۳۸۲/۵/۱۴ تصریح شده که اگر دادگاه در رأی خود تنظیم سند رسمی را موکول به پرداخت مابقی ثمن از سوی خواهان نماید، راه صحیحی رفته است و این تصمیم می‌تواند از اعمال دادرسی عادلانه محسوب گردد.^{۲۲}

با توجه به وضعیت موجود و فقدان نص قانونی در رویه قضایی، اصل بر استقلال دعاوی و عدم

۲۰. محمدجعفر جعفری لنگرودی، دانشنامه حقوقی، جلد سوم، چاپ چهارم (تهران: انتشارات ابن‌سینا، ۱۳۷۵)، ۳۴۵.

۲۱. صفیان، پیشین، ۱۹۶.

۲۲. هرمزی و تکاپو، پیشین، ۴۰.

تلازم است و همین دیدگاه باعث گردیده که اگر دعوا دارای لوازم و مقدماتی بوده که به صراحت به عنوان خواسته ذکر نشود، معمولاً قرار عدم استماع صادر گردد. البته همواره ممکن است وضع بدین منوال نگردد و بسته به شرایط دعوا و نوع خواسته ممکن است شعب دادگاه‌ها عکس العمل متفاوتی ارائه نمایند. به عنوان نمونه در دعاوی ای که خواسته آن مطالبه ارش و یا ثمن باشد، دادگاه اختیار دارد تحقق قرارداد و اثبات مالکیت و صحت بیع را احراز نموده^{۲۳} و بدون آنکه مورد خواسته قرار گرفته باشد، وقوع آنها را مورد پذیرش قرار دهد. بی‌گمان هم از نظر عقلی و هم قانونی رسیدگی دادگاه متوقف و وابسته به احراز این موارد نیز هست و چنین تصمیم‌هایی نه تنها با توجه به قاعده تلازم قابل توجیه است، بلکه با عنایت به ماده ۳ قانون آیین دادرسی مدنی از صدور قرار عدم استماع نیز جلوگیری می‌نماید.

در برخی فروض دیگر، در رویه ضرورت درج خواسته مستقل انکارناپذیر است و هیچ تلازمی میان خواسته اصلی و مقدمات آن وجود ندارد؛ مانند دعاوی الزام به تنظیم سند رسمی که هنوز صورت‌مجلس تفکیکی و گواهی پایان کار صادر نشده که اگر موارد مزبور در ستون خواسته خواهان مورد مطالبه قرار نگیرد، قرار عدم استماع صادر می‌شود؛ زیرا رسیدگی به این امور مستلزم بررسی اسناد و دلایل طرفین است که در صورت عدم تصریح به عنوان خواسته و عدم اطلاع خواننده دادرسی دچار ایراد و اصل تناظر رعایت نمی‌گردد. رویه قضایی در مقابل چنین مصادیقی حساسیت بیشتری دارد.

اما در بعضی از دعاوی دیگر دادگاه‌ها مکلف هستند نسبت به توابع و قیود حکم صادر نمایند که هرچند به عنوان خواسته مورد مطالبه قرار نگرفته‌اند، ولی محاکم ملزم به انعکاس این امور در رأی خود هستند که این وضعیت بیشتر در دعاوی ناشی از قرارداد، که اجرای تعهد یک طرف منوط به ایفای تعهد دیگری است، پیش می‌آید؛ مانند دعاوی الزام به تنظیم سند رسمی که انجام تعهد مزبور در قبال پرداخت باقیمانده ثمن است. در توجیه این مسئله می‌توان گفت که در دعاوی مدنی بر پایه قواعد عمومی قراردادها و احترام به مفاد آن اگر در قرارداد تعهد به پرداخت و مسلط کردن طرف عقد بر مال در قبال تعهد طرف دیگر به مسلط کردن او بر عوض مال باشد، دادگاه نباید به بهانه عدم مطالبه شرط هم‌زمانی اجرای تعهدات و حق حبس را نادیده بگیرد و می‌بایست در خصوص این تعهدات نیز حکم صادر نماید، هرچند در ستون خواسته تصریح نشده باشد.^{۲۴}

این تأسیس حقوقی در نظام قضایی کشوری همچون فرانسه همواره مورد پذیرش بوده و علاوه بر

۲۳. خدابخشی، حقوق دعاوی، پیشین، ۶۷.

۲۴. مریم صادقی و علیرضا فصیحی‌زاده، «تأثیر قاعده تلازم اذن به شیء با اذن به لوازم آن بر دادرسی در امور مدنی با تأکید بر رویه قضایی»، مجله مطالعات حقوقی، ۱۳، ۲(۱۳۹۹)، ۱۹۵.

تأیید صریح قانونگذار، توسط دکترین نیز به رسمیت شناخته شده است و از آن به عنوان امتداد دعاوی^{۲۵} نام می‌برند. در حقوق این کشور در این خصوص گفته شده که قاضی علاوه بر درخواست‌هایی که به صورت صریح بیان گردیده، می‌بایست به درخواست‌های ضمنی نیز رسیدگی نماید.^{۲۶} به علاوه این موضوع مورد تبعیت رویه قضایی آن کشور قرار دارد و حتی آن را منحصر به مرحله بدوی ندانسته‌اند و چنانچه این خواسته در مرحله بدوی مورد رسیدگی قرار نگیرد، طرفین می‌توانند آن را در مرحله تجدیدنظر مطرح نمایند.

۳- مبانی پذیرش خواسته ضمنی

سوابق آرای صادره از سوی محاکم در خصوص خواسته‌های متضمن نشان می‌دهد که نمی‌توان دلالت خواسته بر مقدمات و نتایج آن را انکار نمود و علی‌رغم تمام مقاومت‌ها خواسته ضمنی در عمل، وارد دادرسی مدنی ایران شده است. گاه مشاهده گردیده که دادگاه‌ها مستند به مبانی مختلفی من جمله قاعده تلازم اذن نسبت به آن رسیدگی و حکم صادر می‌نمایند. به علاوه چندین ماده قانونی در قوانین مختلف به صراحت چنین مقوله‌ای را در خصوص بعضی از خواسته‌های دعاوی مورد پذیرش قرار داده است. همچنین در این خصوص دادنامه‌ای از سوی هیئت عمومی دیوان عالی کشور به صورت اصراری صادر گردیده که خود می‌تواند مبنا و اساس پذیرش خواسته ضمنی در دادرسی مدنی ایران محسوب گردد. می‌توان از این موارد به عنوان مبانی رسیدگی به خواسته ضمنی در دادرسی مدنی ایران نام برد که هر یک از این مبانی به تفصیل مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۳-۱- مبانی قانونی

کنکاش در نصوص قانونی مشخص می‌نماید که خواسته ضمنی به عنوان یک قاعده کلی در حقوق موضوعه ایران مورد پذیرش قرار گرفته است. توجه به مواد ۱۳۴ و ۱۳۹ قانون اجرای احکام مدنی، مواد ۱۴۲ و ۲۲۱ قانون آیین دادرسی مدنی، ماده ۴ قانون روابط موجر و مستأجر سال ۱۳۷۶، مواد ۱۵، ۲۷ و ۲۸ قانون روابط موجر و مستأجر سال ۱۳۵۶، ماده ۲۹ قانون حمایت خانواده و ماده ۳ و ۱۰ قانون مسئولیت مدنی نشان می‌دهد که این موضوع توسط قانونگذار ایران مورد شناسایی قرار گرفته است. بعضی خواسته‌ها در دعاوی بدون اینکه در دادخواست ذکر گردند، مورد رسیدگی و حکم دادگاه قرار

25. Contenu de la Demande

26. Florence Brus, "Le principe dispositif et le procès civil" (Thèse de doctorat, Université de Pau et des Pays de l'Adour, 2014), 145.

خواهند گرفت. در این مواد مقنن دادگاه را مکلف نموده که نسبت به موضوعات خاصی، با وجود اینکه در ستون خواسته نیز توسط خواهان تصریح نگردیده، ورود نموده و حکم صادر نماید که این مواد قانونی مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

الف) بر اساس ماده ۲۹ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۹۱، دادگاه‌ها مکلف هستند که در دعاوی با خواسته گواهی عدم امکان سازش، ضمن رسیدگی به خواسته طلاق به موضوعات دیگری من جمله مهریه، نفقه، اجرت‌المثل، جهیزیه، حضانت و همین‌طور شروط ضمن عقد نکاح، رسیدگی و ضمن صدور حکم طلاق در خصوص این موارد نیز اتخاذ تصمیم نمایند. در صورتی که این موضوعات جزء خواسته مندرج در دادخواست نبوده، ولی از نظر مقنن این امور مربوط به نکاح جزء توابع و لوازم خواسته طلاق محسوب می‌گردند. از طرفی دیگر قانونگذار این مسئله را مورد نظر قرار داده که هدف خواهان از طرح دعوی طلاق صرفاً صدور حکم طلاق نبوده، بلکه کلیه نتایج و آثار حاصله از آن را نیز مدنظر دارد؛ بنابراین خواهان با چنین درخواستی به‌طور قطع به دنبال حل‌وفصل واقعی تمام اختلافات مالی و غیرمالی ناشی از نکاح بوده و به همین جهت اراده باطنی خود را جهت تعیین تکلیف در خصوص این متفرعات به محض اقامه دعوی طلاق نمایان می‌نماید که البته از جهت عقلی و منطقی نیز این موضوع صحیح به نظر می‌رسد. فلذا علاوه بر جنبه حمایتی این ماده قانونی در خصوص دعاوی خانوادگی، باید جنبه پیشگیرانه آن را هم در نظر گرفت. بدین صورت که دادگاه با صدور حکم در خصوص توابع و نتایج نکاح که خواسته ضمنی خواهان محسوب می‌گردند، از هرگونه مناقشات بعدی در آینده نیز جلوگیری می‌نماید. هرچند این موضوع بر خلاف اصل کلی است،^{۲۷} ولی با توجه به جنبه پیشگیرانه و حمایتی بودن آن، می‌توان از وحدت ملاک این ماده در رسیدگی به ادعاهای ضمنی سایر دعاوی مشابه نیز بهره جست.

ب) به موجب ماده ۲۲۱ قانون آیین دادرسی مدنی، چنانچه در دادرسی سندی مورد ادعای جعل قرار گیرد و آن سند مجعول تشخیص داده شود، دادگاه ضمن صدور حکم راجع به ماهیت دعوی می‌بایست در خصوص اینکه باید تمام سند از بین برده شود و یا قسمتی از آن محو یا ابطال گردد، تعیین تکلیف نموده و در حکم خود بیاورد. مطابق با این ماده، هرچند در ظاهر خواسته خواهان ادعای جعل است، ولی با تجویز این ماده دادگاه تکلیف دارد بدون آنکه ابطال یا محو سند و تغییر تمام یا قسمتی از آن مورد درخواست خواهان قرار گرفته باشد، نسبت به این امور نیز رسیدگی و حکم صادر نماید. قانونگذار در این

۲۷. جواد خالقیان، امید محمدی و الهه نوری، بررسی صلاحیت دادگاه خانواده (تهران: انتشارات اندیشه سبز نوین، ۱۳۹۵).

ماده از بین رفتن یا ابطال سند را از نتایج و آثار اثبات جعلیت تلقی نموده است؛ یعنی به‌نوعی این امور را از توابع خواسته و مورد مطالبه ضمنی خواهان تلقی می‌نماید و به همین دلیل دادگاه با تمسک به حکم قانونگذار در این خصوص به‌عنوان خواسته ضمنی خواهان نسبت به این امور نیز رسیدگی و اظهارنظر می‌نماید.^{۲۸}

ج) مبنای قانونی بعدی، ماده ۱۹۹ قانون آیین دادرسی مدنی است. به موجب آن در کلیه امور حقوقی دادگاه علاوه بر رسیدگی به دلایل مورد استناد طرفین، هرگونه تحقیق و یا اقدامی که برای کشف حقیقت لازم باشد را انجام می‌دهد. با اختیار حاصله از این ماده، دادگاه می‌تواند نسبت به اموری که از مقدمات و توابع خواسته خواهان بوده و خواسته ضمنی خواهان شمرده می‌شوند، رسیدگی و حکم صادر نماید. به‌عنوان نمونه در پرونده‌ای، دعوایی به خواسته الزام به تنظیم سند رسمی انتقال در دادگاه خراسان مطرح شده و شعبه بدوی با این استدلال که در مورد مالکیت بین طرفین اختلاف وجود داشته و این امر به اثبات نرسیده، دعوی خواهان را رد و ارشاد نموده که خواهان می‌بایست اول مالکیت خود را اثبات و سپس اقدام به تقاضای الزام به تنظیم سند رسمی نماید. این رأی مورد تجدیدنظرخواهی قرار گرفته و شعبه ۱۳ دادگاه تجدیدنظر خراسان رضوی به موجب دادنامه شماره ۰۸۴۸۰۰۷۵۱۳۳۳۰۰۸۹۰۰ مورخ ۱۳۸۹/۶/۲۵ ضمن نقض رأی بدوی، بررسی مالکیت را از لوازم خواسته و خواسته ضمنی خواهان تلقی نموده است. دادگاه در اینجا استدلال نموده که دادگاه نخستین موظف بوده در مورد رد یا پذیرش این موضوع نیز اظهار نظر نماید و رسیدگی به آن را مستلزم تعیین خواسته مستقل ندانسته است.^{۲۹} علی‌رغم اینکه در خصوص محدوده اختیارات حاصله ناشی از ماده ۱۹۹ بین حقوق‌دانان اختلاف نظرهای بسیاری وجود دارد، ولی با تمسک به این ماده دادگاه‌ها می‌توانند جهت کشف اراده و خواست حقیقی خواهان که حقیقت دعوا چیزی جز آن نیست، نسبت به اموری رسیدگی نمایند که از توابع خواسته خواهان محسوب می‌گردند. این امور هرچند به‌طور صریح مورد ادعای خواهان قرار نگرفته‌اند، ولی اراده باطنی خواهان و خواسته ضمنی وی بر مطالبه آن مبتنی است که با مجوز حاصله ناشی از این ماده قانونی می‌توان به آنها دست یافت.

د) مورد بعدی ماده ۱۴۲ قانون آیین دادرسی مدنی هست. به موجب این ماده دعاوی تهاتر، صلح، فسخ، رد خواسته و امثال آن که برای دفاع از دعوای اصلی اقامه می‌گردند، نیاز به تقدیم دادخواست جداگانه ندارند. بر اساس این ماده، لازم نیست این خواسته‌ها در دادخواست به موجب خواسته مستقل

۲۸. کاشانی، پیشین، ۱۳۹.

۲۹. صادقی و فصیحی‌زاده، پیشین، ۸۸.

ذکر کردند و دادگاه مکلف گردیده در حین دادرسی به این موضوعات نیز در صورت ادعا رسیدگی نماید. هرچند ظاهر این ماده اختصاص به خواننده دارد، ولیکن در خصوص خواهان دعوی نیز موضوعیت دارد. به این صورت که چنانچه در حین دادرسی، خواننده سند قراردادی ارائه نماید و خواهان ادعای فسخ آن قرارداد را داشته باشد و یا به هر دلیلی خود دادگاه به این نتیجه برسد که قرارداد مندرج در آن سند فسخ گردیده، دیگر احتیاجی به اقامه دعوی مستقل نیست و دادگاه می‌تواند به این فسخ نیز رسیدگی نماید؛ زیرا ادعای فسخ قرارداد مورد استناد خواننده با اثبات یا نفی خواسته ملازمه عقلی دارد. اما آنچه بیشتر حکم این ماده قانونی را با موضوع مورد بحث ما مرتبط می‌نماید، مربوط به زمانی است که خود دادگاه بر اساس دلایل استنادی به این نتیجه می‌رسد که قرارداد استنادی فسخ گردیده و با اختیارات حاصله از این ماده فسخ قرارداد را اعلام می‌دارد و هرگونه تصمیمی در این خصوص را در حکم خود درج می‌نماید. این در حالی است که چنین درخواست فسخی مورد خواسته خواهان در دادخواست قرار نگرفته است و این رسیدگی صرفاً بر اساس تکلیفی است که قانونگذار با تصویب ماده فوق بر عهده دادگاه نهاده است.^{۳۰} البته منشأ این تکلیف علاوه بر حکم قانون، درخواست ضمنی خواهان نیز است که با ارائه مستندات و به‌صورت تلویحی در جهت اثبات انحلال قرارداد و اعلان فسخ آن برآمده است.

ه) ماده بعدی در قانون روابط موجر و مستأجر سال ۵۶ است. هنگامی که به موجب مواد ۱۵، ۲۷ و ۲۸ قانون مذکور دادگاه ملزم گردیده تا ضمن صدور حکم به تخلیه ملک تجاری در خصوص حق کسب و پیشه و تجارت نیز حکم صادر نماید. در دعاوی موضوع این مواد، خواهان صرفاً دادخواست تخلیه مطرح می‌نماید و هیچ درخواستی در خصوص حق کسب و پیشه ارائه نمی‌کند؛ اما قانونگذار به این علت که صدور حکم به پرداخت حق کسب و پیشه را از لوازم و مقدمات خواسته تخلیه تلقی نموده، مقرر کرده که می‌بایست دادگاه در این خصوص نیز رسیدگی و رأی صادر گردد. هرچند به‌ظاهر اظهارنظر محکمه در خصوص حق کسب و پیشه موضوع این دعاوی خارج از خواسته خواهان هست، ولی به جهت جنبه حمایتی قانون فوق، مقنن با تصویب این مواد در جهت ایجاد تسهیلاتی در دادرسی برای مستأجر برآمده است. این حمایت قانونی سببی گردیده که دادگاه‌ها پرداخت حق کسب و پیشه را مقدمه اجرای حکم تخلیه و خواسته ضمنی خواهان تلقی نمایند. البته در ضمیر طرح چنین دعوی، خواهان اراده باطنی خود را در جهت پرداخت هم‌زمان حق و حقوق قانونی مستأجر همراه با درخواست تخلیه ابراز نموده است؛ یعنی پرداخت حق کسب و پیشه خواسته ضمنی وی در دعاوی تخلیه است.

و) دیگر مبنای قانونی در ماده ۴ قانون روابط موجر و مستأجر سال ۷۶ قرار دارد. به موجب این ماده در صورتی که موجر در هنگام عقد اجاره مبلغی تحت عنوان ودیعه یا قرض الحسنه از مستأجر دریافت نموده باشد، تخلیه و تحویل مورد اجاره منوط به تحویل مبلغ مذکور به مستأجر یا واریز آن در صندوق دادگاه هست. در دعاوی تخلیه به علت انقضای مدت هرچند خواسته خواهان در دادخواست تخلیه بوده و در خصوص پرداخت مبلغ ودیعه ذکری به میان نیامده است، ولیکن به همان دلایلی که در خصوص پرداخت حق کسب و پیشه در دعاوی تخلیه تجاری و جنبه حمایتی داشتن قوانین مربوط به اجاره توضیح داده شد، قانونگذار حمایت از مستأجر را در همه حال سرلوحه خود قرار داده است. به همین منظور می‌توان استرداد مبلغ ودیعه را از لوازم و مقدمات خواسته تخلیه و پرداخت هم‌زمان آن را ناشی از اصل همبستگی متقابل تعهدات قراردادی طرفین دانست که دادگاه مستند به قاعده تلازم قانونی، رسیدگی به آن را مجاز دانسته است.^{۳۱} از طرفی دیگر خواهان با درخواست تخلیه، اعلام ضمنی خود را در پرداخت ودیعه مستأجر خواستار گردیده و دادگاه نیز مستند به قانون فوق نسبت به این خواسته ضمنی خواهان نیز اقدام و موجر را ملزم به پرداخت مبلغ فوق قبل از اجرای حکم تخلیه می‌نماید؛ اما هرچند ظاهر ماده در خصوص موارد تخلیه به علت انقضای مدت است، ولی می‌توان آن را به‌عنوان مبنایی در خصوص تمام مواردی که باعث صدور حکم تخلیه علیه مستأجر می‌شود در نظر گرفت.

ز) مذاقه در مواد ۳ و ۱۰ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ نشان می‌دهد که دادگاه رأساً طریقه و کیفیت جبران زیان را با توجه به اوضاع و احوال قضیه تعیین خواهد کرد. بر اساس این مواد دادگاه این اختیار را دارد که در صورت اثبات تقصیر خوانده علاوه بر صدور حکم به خسارت مالی، حکم به رفع زیان از طرق دیگر از قبیل الزام به عذرخواهی و درج حکم در جراید و امثال آن را بنماید. بدین‌سان با تجویز این قانون، دادگاه می‌تواند نوع جبران زیان را به صلاحدید خود در حکم صادره بیاورد، حتی اگر خواهان جبران ضرر را به آن شیوه درخواست ننموده باشد. این تصمیم دادگاه یعنی صدور حکم به چیزی که مورد درخواست خواهان قرار نگرفته، خروج دادگاه از محدوده خواسته محسوب نمی‌گردد.^{۳۲} قانون مسئولیت مدنی مانند قوانین موجر و مستأجر به جنبه حمایتی بودن آن توجه دارد و شاید چنین حکمی در مواد مذکور نیز ناشی از این مسئله باشد. در واقع قانونگذار در این قانون خواهان دادخواست‌دهنده را در جایگاهی قرار داده که با علم و اطلاع از اختیارات استثنایی دادگاه در مورد این دعاوی به‌صورت

۳۱. صادقی و فصیحی‌زاده، پیشین، ۹۵.

۳۲. فریدون نهرینی و محمد خاکباز، «کنکاشی بر قاعده محدود بودن رسیدگی دادگاه در قلمرو خواسته»، حقوق خصوصی،

پیش‌فرض این صلاحیت را برای دادگاه مفروض دانسته تا در خصوص نحوه جبران ضرر و زیان وارده به وی که خواسته ضمنی او محسوب می‌گردد، رسیدگی و حکم صادر نماید. بدین معنی که خواهان با علم و اطلاع از نتیجه چنین خواسته‌ای به صورت ضمنی با اذن به دادگاه، نتایج حاصله از آن را نیز خواستار می‌گردد.

ح) بر حسب ماده ۳۹ قانون اجرای احکام مدنی، اگر حکمی که به اجرا گذاشته شده، بر اثر فسخ، نقض یا اعاده دادرسی به موجب حکم نهایی بلااثر شود، عملیات اجرایی به دستور دادگاه اجراکننده حکم به حالت قبل از اجرا برمی‌گردد و در صورتی که محکوم به عین معین بوده و استرداد آن ممکن نباشد، دادورز مثل یا قیمت آن را وصول می‌نماید. بر اساس این ماده هرچند خواسته محکوم‌علیه در دادخواست اعتراضی صرفاً نقض دادنامه معترض علیه است، ولیکن با تجویز این ماده چنانچه حکم در اثر نتیجه این اقدام اعتراضی نقض گردد، عین، مثل یا قیمت محکوم به مجدداً به محکوم‌علیه مسترد می‌گردد؛ یعنی دیگر لازم نیست بابت استرداد محکوم به دعوی جداگانه مطرح کرد. به این علت که قانونگذار استرداد محکوم به به محکوم له جدید را نتیجه منطقی حکم صادره دانسته که به طور قطع از ملزومات اجرای حکم جدید محسوب می‌گردد. البته محکوم‌علیه معترض نیز به غیر از این مقصود، منظور دیگری از شکستن رأی محکومیت ندارد و با هرگونه عملیات اعتراضی، خواسته ضمنی خود مبنی بر استرداد آنچه به ناحق پرداخت نموده است را اعلام می‌دارد.

ط) مصداق آخر، ماده ۱۳۴ قانون اجرای احکام است. به موجب این ماده اگر در نتیجه اجرای حکم دادگاه، مالی به محکوم له و یا شخص ثالثی به عنوان شرکت‌کننده در مزایده منتقل گردد، آن مال پس از پرداخت قیمت آن به منتقل علیه تحویل داده خواهد شد. طبق این ماده، صرف خرید مال در مزایده اجرای احکام مقدمات تحویل آن را مهیا خواهد نمود و احتیاجی به دادخواست تحویل و یا خلع ید به صورت مستقل نیست. برنده مزایده شدن کفایت می‌نماید که شخص بتواند بدون طرح دعوی، متصرف مال گردد. دایره اجرا مستند به این ماده قانونی، لوازم خواسته ضمنی خریدار مال را اجرا می‌نماید. بدین نحو که این موضوع را مفروض نموده که خریدار همراه با خرید مال، نتیجه منطقی آن را که همان تصاحب است، طلب کرده است. به همین منظور اجرای احکام مال خریداری شده را بدون هیچ حکم ثانوی در اختیار وی قرار می‌دهد.

از وضع مواد قانونی ذکر شده می‌توان چنین نتیجه گرفت که مقنن ایران با تصویب این مواد به دنبال ارائه یک حکم کلی بوده که نه تنها حالت استثنا ندارد، بلکه به دنبال معرفی قاعده‌ای است که اثبات نماید خواسته دعوی هم‌زمان مقدمات، توابع و نتایج خود را همراه با خود اثبات می‌نماید. البته این امور

به‌عنوان لوازم قانونی خواسته مورد مطالبه ضمنی خواهان دادخواست‌دهنده نیز قرار دارد. به‌علاوه دادگاه نیز مستند به همین مواد قانونی و گاه با وحدت ملاک از آنها نسبت به رسیدگی و صدور حکم نسبت به موضوعاتی که به‌طور صریح در درخواست نیامده، تصمیم‌گیری می‌نماید.^{۳۳}

اما حکم این موضوع در حقوق فرانسه به نحو دیگری بیان شده است. مقنن فرانسوی در چندین مواد قانونی به‌صراحت از واژه ادعاهای ضمنی نام برده است. از جمله در ماده ۵۶۲ کد جدید آیین دادرسی مدنی این کشور آورده شده که پژوهش‌خواهی تنها عناوینی از رأی که به‌صراحت یا به‌طور ضمنی مورد تعرض قرار گرفته‌اند و چیزی که بدان وابسته است را در دادگاه پژوهش مطرح می‌کند. به موجب این ماده دادگاه تجدیدنظر علاوه بر موضوعاتی که به‌طور صریح مورد خواسته قرار گرفته‌اند، به موضوعاتی که به‌صورت ضمنی مورد مطالبه خواهان قرار گرفته‌اند نیز رسیدگی می‌نماید. حتی اگر این امور در دادگاه نخستین مورد بررسی قرار نگرفته باشد، دادگاه تجدیدنظر می‌تواند رأساً و بدون تقاضای خواهان نسبت به آنها رسیدگی و حکم صادر نماید. بر همین اساس خواسته‌هایی که در مرحله بدوی مورد خواسته قرار گرفته را می‌توان در مرحله تجدیدنظر نیز مطرح کرد.^{۳۴} ماده ۵۶۵ قانون جدید آیین دادرسی مدنی فرانسه در راستای تکمیل و تفسیر ماده ۵۶۲ وضع شده است. این ماده مقرر می‌دارد که ادعاهای مطرح‌شده در مرحله تجدیدنظر، تا زمانی که به همان هدف و مقصودی میل دارند که در مرحله بدوی مطرح بوده است، ادعاهای جدید محسوب نمی‌شوند، حتی اگر مبنای حقوقی آنها متفاوت باشد. بر این اساس هدف قانونگذار آن است که روشن سازد پژوهش‌خواه در مرحله تجدیدنظر، دعوای تازه‌ای اقامه نمی‌کند، بلکه صرفاً دعوای اصلی خود را با استدلال‌ها یا مبانی حقوقی متفاوت تشریح و تکمیل می‌کند. از این رو ماده ۵۶۵ مبنای نظری و حقوقی لازم را برای توجیه رسیدگی دادگاه تجدیدنظر به خواسته‌های ضمنی مرتبط با دعوای اصلی فراهم می‌سازد، بی‌آنکه این امر به‌منزله طرح ادعایی جدید تلقی شود.

در راستای دو ماده فوق در ماده ۵۶۶ کد جدید آیین دادرسی مدنی فرانسه حکمی آورده شده که نه‌تنها تأییدی بر رسیدگی دادگاه به چنین خواسته‌های ضمنی است، بلکه بر خلاف حقوق ایران، حتی مجوز رسیدگی یک مرحله‌ای در دادگاه تجدیدنظر را نیز مطرح می‌نماید. به موجب این ماده طرفین پرونده می‌توانند ادعاهایی که عملاً مشمول خواسته‌ها و دفاعیات مطرح‌شده نزد دادرس نخستین هست را تبیین نموده و هر خواسته‌ای که جانبی، پیامد یا وابسته است را بر آن بیفزایند.^{۳۵}

۳۳. هرمزی و تکاپو، پیشین، ۴۶.

34. Brus, Op. Cit. 145.

۳۵. حسن محسنی، کد آیین دادرسی مدنی فرانسه، چاپ چهارم (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۱)، ۲۳۱.

مینا و مستند دیگر در حقوق فرانسه ماده ۷ کد جدید آیین دادرسی مدنی است. به موجب قسمت دوم این ماده، به قاضی اختیار داده شده از میان عناصر مطرح شده در مجادلات حتی به موضوعاتی توجه کند که طرفین به طور صریح به آن استناد نکرده‌اند. در این خصوص نخست اینکه قانونگذار فرانسوی با تصویب چنین ماده‌ای دست قاضی را برای رسیدگی به موضوعات ضمنی باز گذاشته است. دوم اینکه رسیدگی دادگاه به این امور را مخالف اصول دادرسی من جمله اصل تسلیط ندانسته است. سوم اینکه مجادلات ذکر شده در این ماده شامل مذاکرات کتبی و شفاهی با هم می‌گردد و مفهومی گسترده‌تر از مذاکرات کتبی دارد، یعنی مشمول مواردی هم که به طور صریح بیان نشده، نیز می‌گردد.^{۳۶}

هرچند به موجب این مواد قانونی به صراحت در حقوق فرانسه رسیدگی به خواسته‌های ضمنی تجویز گردیده است، ولیکن در مقایسه با ایران می‌توان گفت که دادگاه‌های ما حتی منتظر چنین مجوزی هم نبوده‌اند و محاکم ما می‌توانند از محتویات پرونده یا مجادلات طرفین خواسته ضمنی خواهان را استنباط نموده و حکم قضیه را صادر نمایند.^{۳۷}

۳-۲- مبنای قضایی

رویه قضایی ایران در خصوص بعضی از دعاوی مستند به مواد قانونی مشخص که در مباحث قبل توضیح داده شد، نسبت به پذیرش خواسته ضمنی به طور مشخص و یکسان عمل می‌نماید. از جمله اینکه تمام دادگاه‌ها در دعاوی با خواسته طلاق به حقوق مالی زوجه نیز رسیدگی می‌کنند یا در دعاوی تخلیه تجاری ۵۶ در خصوص حق کسب و پیشه نیز اظهار نظر می‌نمایند و عموماً در خصوص مصادیقی که در قانون تصریح گردیده، اختلاف نظری میان دادگاه‌ها وجود ندارد؛ اما در برابر برخی دعاوی دیگر که قانون نصی در خصوص آنها ندارد، دوگانگی بیشتری در پذیرش آن وجود دارد. بسیار مشاهده گردیده که در مورد دعوایی حتی در یک حوزه قضایی، آرای متفاوتی در پذیرش خواسته ضمنی صادر شده است و موضع ثابتی در این خصوص وجود ندارد. به عنوان نمونه در دعوایی به خواسته ابطال سند رسمی موضوع مواد ۱۴۷ و ۱۴۸ قانون ثبت، شعبه ۱۳ دادگاه تجدیدنظر استان تهران به موجب دادنامه شماره ۵۸۲ مورخ ۱۳۸۵/۵/۳ تصمیم در خصوص ابطال رأی هیئت ماده ۱۴۷ را خواسته ضمنی خواهان تلقی نموده و بدون اینکه این خواسته در دادخواست مورد مطالبه قرار بگیرد، نسبت به قبول دعوی ابطال سند اقدام نموده است؛ اما در پرونده دیگری در همان حوزه شعبه ۱۵ دادگاه تجدیدنظر بر طبق دادنامه شماره

36. Jacques Normand, "Le juge et le fondement du litige", in: *Mélanges Pierre Hébraud* (Toulouse: Université des sciences sociales de Toulouse, 1981), 604.

۳۷. محسنی، اداره جریان دادرسی مدنی بر پایه همکاری در چارچوب اصول دادرسی، پیشین، ۱۷۵.

۱۲۳۲ مورخ ۱۳۸۵/۸/۲۸ در خصوص دعوایی مشابه لازمه صدور رأی در خصوص دعوای ابطال سند را مستلزم طرح دعوای ابطال رأی هیئت ماده ۱۴۷ دانسته است. چون این تقاضای ابطال به عنوان خواسته مطرح نگردیده، رأی به رد دعوی خواهان صادر نموده است.^{۳۸}

این افتراق آرا نشان دهنده وجود شکافی عمیق حتی در سطح دادگاه‌های تجدیدنظر نسبت به این موضوع است که البته این اختلاف و تشتت آرا مختص دادگاه‌های بدوی و تجدیدنظر نمی‌گردد و در دیوان عالی کشور هم به عنوان بالاترین مرجع قضایی در موارد بسیاری مشاهده گردیده است. به طوری که برخی شعب خواسته ضمنی را مورد شناسایی و پذیرش قرار داده و در موارد دیگری عکس آن را عمل نموده‌اند. به عنوان مثال در پرونده‌ای، شعبه دوازدهم دیوان عالی کشور به موجب دادنامه شماره ۹۳۰۹۹۷۰۹۰۷۲۰۱۱۳۴ مورخ ۱۳۹۳/۱۰/۲۱ لازمه و مقدمه طرح دعوای ثبت نکاح را اقامه دعوی اثبات واقعه ازدواج دائم دانسته است. دیوان با همین استدلال تصمیم دادگاه صادرکننده رأی معترض عنه به ثبت نکاح را که اثبات آن مورد خواسته خواهان قرار نگرفته، مخالف قانون و فراتر از خواسته تلقی نموده است و به همین دلیل رأی را نقض و پرونده را مجدداً عودت نموده است. بر اساس نظر شعبه مذکور، رسیدگی به خواسته ضمنی خارج از حدود خواسته محسوب می‌گردد و به همین سبب آن را مورد پذیرش قرار نداده است. لیکن در رأی اصراری شماره ۳۷۵۳ مورخ ۱۳۴۰/۱۰/۲۴ دیوان عالی کشور خواسته ضمنی در پرونده‌ای مورد پذیرش قرار گرفته است. این رأی مهم‌ترین مبنای ورود خواسته ضمنی در رویه قضایی ایران محسوب می‌گردد. در پرونده مذکور شخصی به عنوان مالک ملکی، تقاضای ثبت ۵ قطعه زمین و ۵ ساعت آب در اداره ثبت کاشمر می‌نماید. پیرو این درخواست، اداره اوقاف کاشمر با این ادعا که پلاک‌های موصوف وقف بوده، در دادگاه تربت حیدریه نسبت به تقاضای ثبت مذکور اعتراض می‌نماید. در مرحله رسیدگی بدوی به این اعتراض رأی به بی‌حقی اداره اوقاف صادر می‌گردد و این حکم مورد تجدیدنظرخواهی اداره اوقاف قرار می‌گیرد. در مرحله تجدیدنظرخواهی دادگاه استان نهم به موجب دادنامه شماره ۶۰ مورخ ۱۳۳۰/۳/۱۴ رأی بدوی را نقض و تجدیدنظرخواندگان را به رفع ید از پلاک‌های مورد ثبت و تحویل به اداره اوقاف کاشمر محکوم می‌نماید. حکم دادگاه تجدیدنظر در دیوان عالی کشور به موجب دادنامه شماره ۴۲۴ مورخ ۱۳۳۱/۵/۲۶ تأیید می‌گردد. پس از این تصمیم وکیل محکوم‌علیه‌ها با این ادعا که رأی دادگاه در قسمت خلع ید مورد خواسته خواهان نبوده، در شعبه اول استان نهم تقاضای اعاده دادرسی می‌نماید. مستند به همین جهت شعبه مذکور رأی را در قسمت مربوط

۳۸. محمدرضا زندی، رویه قضایی دادگاهی تجدیدنظر استان تهران در امور مدنی ۷، چاپ دوم (تهران: انتشارات جنگل،

به رفع ید نقض می‌کند. اداره اوقاف کاشمر از این حکم تقاضای فرجام‌خواهی می‌نماید که پرونده به شعبه چهارم دیوان عالی کشور ارجاع می‌گردد. شعبه دیوان استدلال می‌نماید که نخست اینکه دعوی اداره اوقاف کاشمر به صورت اعتراض بر تقاضای ثبت و ادعای وقف بودن پیش‌تر در رأی غیابی دادگاه استان نهم مورد رسیدگی قرار گرفته و وقف بودن رقبات مورد نزاع احراز شده است. دوم اینکه اداره اوقاف را جهت اقدام تأمینی و توقیف رقبات مذکور در مرحله نخستین دارای صلاحیت می‌داند و به همین جهت ضمن صدور رأی بر ابطال تقاضای ثبت، حکم به رفع ید متصرفین و تحویل رقبات به اداره اوقاف صادر می‌نماید. دیوان با این استدلال، حکم فرجام‌خواسته صادره از دادگاه استان نهم را نقض می‌نماید و پیرو این تصمیم، پرونده پس از نقض جهت رسیدگی مجدد به شعبه دوم استان ارجاع می‌گردد. شعبه دوم با این نظر که تأمین مدعی به از طرف اداره اوقاف خواسته خلع ید محسوب نمی‌شود و خلع ید در خواسته دعوی مطالبه نشده، اقدام به نقض رأی مذکور می‌نماید. اداره اوقاف کاشمر مجدد از این رأی تقاضای فرجام نموده و به همین سبب پرونده در هیئت عمومی دیوان عالی کشور مطرح می‌شود. در نهایت نظر هیئت عمومی دیوان به صورت رأی اصراری بدین گونه صادر می‌گردد: «هرچند دعوی اداره اوقاف صورتاً اعتراض به ثبت است، ولی در حقیقت رفع ید خواسته ضمنی اداره اوقاف بوده که احتیاجی به تصریح در دادخواست نداشته است؛ بنابراین از دیدگاه هیئت دیوان تقاضای توقیف از طرف اداره اوقاف دلیل بر خواسته ضمنی خلع ید تلقی می‌گردد و به همین جهت حکم فرجام‌خواسته را نقض می‌نماید.»

این رأی که می‌توان از آن به‌عنوان قاعده عمومی برای استماع خواسته ضمنی در روبه قضایی ایران نام برد، مورد توجه عده‌ای از حقوق‌دانان قرار گرفته است. بعضی رأی مذکور را قابل استناد ندانسته‌اند و معتقدند که خواسته باید به صراحت در دادخواست قید شود و دعوای خلع ید، خواسته مستقلی هست که احتیاج به طرح دادخواست جداگانه دارد.^{۳۹} دسته‌ای دیگر از نویسندگان خلع ید از موضوع اعتراض بر ثبت را جزو اعتراض بر ثبت تلقی نموده و آن را امری جداگانه نمی‌دانند.^{۴۰} عده‌ای راه میانه را در نظر گرفته و جنبه اجتماعی و اقتصادی رأی مذکور را مدنظر قرار داده‌اند و معتقدند که این رأی را نه به‌طور قطع می‌توان تأیید کرد و نه به‌طور قطع می‌توان آن را رد نمود. این نویسندگان در ادامه آورده‌اند که چنانچه مسائلی مانند جلوگیری از اطاله دادرسی، طرح دعوای مجدد و صرفه‌جویی در هزینه فردی و اجتماعی مورد توجه قرار گیرد، پذیرش خواسته ضمنی را می‌توان تأیید کرد. در عین حال بیان نموده‌اند که در مواجهه با اصول دادرسی من جمله اصل تناظر و منع دادگاه از تجاوز نسبت به حدود خواسته

۳۹. عبدالله شمس، آیین دادرسی مدنی دور پیشرفته، جلد دوم، چاپ چهل و سوم (تهران: انتشارات دراک، ۱۳۹۸)، ۴۳۰.

۴۰. سید محمدعلی کشاورز، آیین دادرسی مدنی، جاب اول، (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۴۴)، ۱۱۶.

احتمال رد این نظریه قوت بیشتری دارد.^{۴۱} البته عده‌ای دیگر با تمسک به قاعده تلازم اذن این رأی را مورد پذیرش قرار داده و تأکید نموده‌اند که این رأی می‌تواند تأییدی بر قبول این نظر باشد که اگر امری جزو مقدمات و لوازم منطقی خواسته باشد، صدور رأی نسبت به آن منجر به نقض اصل تسلیط نخواهد شد. هرچند در نظر ایشان این رأی از لحاظ تشخیص مصداق خواسته ضمنی دچار اشتباه شده است.^{۴۲} به عقیده نگارندگان رأی دیوان از این جهت که درخواست توقیف را فرض بر درخواست خلع ید دانسته، خالی از اشکال نیست و چنین استدلالی صحیح به نظر نمی‌رسد؛ اما این رأی سرآغازی در جهت ورود خواسته ضمنی در دادرسی مدنی ایران محسوب می‌گردد که تا قبل از آن دادگاه‌ها با تردید و مقاومت نسبت به این مقوله می‌نگریستند. به این علت که صدور حکم در این خصوص را خروج از حدود خواسته می‌دانستند. با صدور چنین تصمیمی از جانب عالی‌ترین مرجع قضایی، این واهمه کمتر گردید و قضات بیشتر به سمت پذیرش این مقوله قدم نهادند. فلذا این رأی را می‌توان قاعده عمومی در جهت استماع خواسته ضمنی تلقی نمود و آن را مبنایی دانست در جهت اینکه دادگاه‌ها نمی‌بایست صرفاً به خواسته مندرج در ستون خواسته توجه نمایند. بر این اساس خواسته دعوی صرفاً آن لفظ و یا معنایی نیست که در ستون خواسته تصریح گردیده است و باید به خواست و اراده واقعی خواهان از طرح دعوی نیز توجه نمود. این خواست و اراده واقعی ممکن است به صورت ظاهری در دادخواست ابراز نشده و می‌بایست به حکم عقل و منطق به آن دست یافت.

نظیر همین نقش را دیوان عالی فرانسه در سال ۲۰۰۶ در خصوص دعاوی با خواسته‌های متضمن ایفا نمود. بدین شرح که تا آن زمان در خصوص رسیدگی به این موضوعات در کشور فرانسه مقداری تردید وجود داشت، ولیکن در آن سال دیوان عالی این کشور به این تردیدها پایان داد و قضات توانستند بر پایه مفهوم وحدت اختلاف و عدم تجزیه اختلاف به خواسته‌های ضمنی خواهان نیز رسیدگی نمایند. مقرر شد که دادگاه‌ها خواسته‌ها را از هم جدا ننمایند و به تمام ادعاها و مسائل مورد اختلاف یکجا رسیدگی نمایند. بر همین اساس رسیدگی به ادعاهای ضمنی خواهان از جمله وظایف قاضی قرار گرفت.^{۴۳} در حقیقت تکلیف رسیدگی به این ادعاها توسط بالاترین مرجع قضایی مورد شناسایی گردید. در تأیید این رویکرد، دیوان عالی فرانسه در پرونده‌ای که موضوع آن دعوی نفی نسب بود، در مرحله تجدیدنظر درخواست انجام آزمایش ژنتیک از سوی تجدیدنظرخواه را، علی‌رغم عدم تصریح آن در دادخواست، به

۴۱. محسنی، اداره جریان دادرسی مدنی بر پایه همکاری در چارچوب اصول دادرسی، پیشین، ۱۷۶.

۴۲. هرمزی و تکاپو، پیشین، ۳۸.

43. Brus, Op. Cit. 145.

عنوان اعتراضی ضمنی نسبت به دعوای نفی نسب پدری تلقی کرد و آن را پذیرفت.^{۴۴}

۳-۳- مبنای اصولی

به موجب قاعده تلازم اذن که به‌عنوان یکی دیگر از مبانی خواسته ضمنی می‌توان از آن یاد کرد، اذن در هر امری فقط شامل آنچه در عبارات اذن‌دهنده آمده، نمی‌گردد، بلکه شامل لوازم عقلی، عرفی و قانونی اذن‌دهنده و حتی توابع و قیود آن نیز می‌گردد. این قاعده از دلالت استلزامات عقلی است که بر اساس آن عقل حکم می‌کند که وقتی قانونگذار کاری را مجاز بداند باید لوازم آن را نیز مجاز دانست.^{۴۵} حسب این قاعده، هرگاه صاحب اذن یا قائم‌مقام او به دیگری به نحوی اذن در تصرف بدهد، شخص اخیر در کلیه توابع آن مأذون خواهد بود. بدین‌سان اگر کسی به دیگری در امری اذن بدهد، مورد اذن صرفاً به آنچه در عبارات اذن‌دهنده آمده، منحصر نمی‌شود و موضوعات دیگری را نیز همراه با خود در برمی‌گیرد که مقدمات، لوازم، توابع و نتایج مورد اذن محسوب می‌گردند.

در مباحث اصولی هرگاه انجام عملی متوقف بر انجام امور دیگری باشد، به‌نحوی که بدون انجام آنها تحقق عمل ممکن نباشد، این امور را مقدمه می‌گویند. به سخنی دیگر مقدمه عبارت است از امری که انجام عمل بر آن متوقف است.^{۴۶} در دعوای ممکن است خواسته‌هایی مطرح گردند که دارای مقدماتی باشند، مانند اخذ پایان کار که مقدمه تنظیم سند رسمی انتقال ملک هست. همچنین ممکن است خواسته‌ها دارای توابعی باشند. تابع در اصطلاح حقوقی به آن چیزی اطلاق می‌شود که همراه با اصل موضوع منتقل می‌شود. آن چنانکه معنا ندارد که تابع بدون متبوع تحقق یابد. از طرفی دیگر ممکن است توأم با قیودی باشند. قید آن چیزی است که همراه و وابسته به مقید باشد،^{۴۷} مانند مواردی که اجرای تعهد یک طرف منوط به تعهد طرف دیگر می‌گردد. مواردی از آن در بحث پرداخت حق کسب و پیشه و یا استرداد سرقتی شرح داده شد. البته چنین مصادیقی در دعوای با موضوع حق حبس بیشتر موضوعیت دارد.

قاعده تلازم بین حقوق دانان مورد اتفاق است و موارد بسیاری از مصادیق این قاعده در قوانین دیده می‌شود. به‌عنوان نمونه ماده ۲۲۰ قانون مدنی می‌گوید که عقود نه‌فقط متعاملین را به اجرای چیزی که

۴۴. کاشانی و فتحی، پیشین، ۱۸۹.

۴۵. ابوالحسن محمدی، قواعد فقه، چاپ اول (تهران: مؤسسه نشر یلدا، ۱۳۷۳)، ۶۰.

۴۶. حسین قاضی و سعید شریعتی، اصول فقه کاربردی، چاپ سیزدهم (تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۸)، ۱۵۲.

۴۷. خدابخشی، حقوق دعوای، پیشین، ۱۱۲.

در آن تصریح شده، ملزم می‌نماید، بلکه به کلیه نتایجی هم که به موجب عرف و عادت یا به موجب قانون از عقد حاصل می‌شود، ملزم می‌کند. مصداق دیگر آن در ماده ۶۷۱ همین قانون هست که به موجب آن، وکالت در هر امری مستلزم وکالت در لوازم و مقدمات آن نیز می‌گردد. لوازم دعوا اموری هستند که بر حسب طبیعت دعوا به حکم عقل یا قانون بر اثبات خواسته مترتب می‌گردند؛ مانند ملازمه‌ای که فی‌مابین ابطال قرارداد و ابطال سندی که قرارداد در آن تحریر شده، وجود دارد و حکم به ابطال قرارداد شامل ابطال آن سند نیز می‌گردد.^{۴۸}

در دادرسی همواره این سؤال مطرح است که آیا مراجع قضایی می‌توانند از باب قاعده تلازم به مقدمات، لوازم، توابع و قیود خواسته رسیدگی نمایند؟ برخی در این خصوص معتقدند که باید قائل به تفکیک بود به اینکه اگر با در نظر گرفتن خواسته اصلی تعهدات طرفین این قابلیت را داشته باشد که آنها را جداگانه مورد بررسی قرار داد، قاعده تلازم اذن پیش نمی‌آید؛ اما اگر با تفکیک تعهدات و عدم رسیدگی به توابع خواسته معادلات حقوقی و اقتصادی طرفین مخدوش گردد، دادگاه مستند به قاعده تلازم اذن، لوازم و توابع خواسته را که خواسته ضمنی خواهان محسوب می‌گردند، می‌بایست مورد رسیدگی قرار بدهد.^{۴۹}

به نظر می‌رسد اصل همبستگی دو عوض متقابل، لزوم رسیدگی و صدور حکم نسبت به توابع، مقدمه و لازمه عقلی و قانونی اصل خواسته را توجیه می‌نماید. بر همین اساس هرگاه موضوع خواسته همراه با مقدماتی باشد که به دلالت التزام بتوان آن را ثابت نمود، محکمه باید با توجه به این قاعده در خصوص آنها نیز اظهارنظر بنماید؛ یعنی حتی اگر این امور به‌عنوان خواسته در دادخواست مورد مطالبه قرار نگرفته باشند، جزء توابع و لوازم لاینفک خواسته و داخل در خواسته خواهان محسوب خواهند شد. این دیدگاه در دادنامه‌ای مورد تأیید دادگاه انتظامی قضات قرار گرفته است. به این شرح که در جریان پرونده‌ای خواهان دعوا دادخواستی مبنی بر ارجاع امر به داورى مطرح می‌نماید. در مقابل خوانده با ارائه مفاصا حسابی دفاع نموده که کلیه اختلافات حاصله به موجب همین سند تصفیه گردیده است. مفاصا حساب حاکی از آن بوده که دعوی متقاضی رجوع به داورى در مقابل مبلغی به امضای دو نفر داور ختم شده است. هرچند این رأی خارج از مهلت داورى صادر گردیده، ولی درخواستی مبنی بر ابطال آن مطرح نمی‌گردد. دادگاه اخیر استدلال می‌نماید که انجام هر عملی اگر موقوف بر مقدمات دیگری باشد، انجام آن مقدمات را هم در برمی‌گیرد و با همین توجیه، تقاضای ابطال رأی داورى را خواسته ضمنی خواهان

۴۸. هرمزی و تکاپو، پیشین، ۳۰.

۴۹. صادقی و فصیحی‌زاده، پیشین، ۱۹۶.

پرونده ارجاع به داوری تلقی می‌نماید. بر همین اساس چون ابطال رأی داوری قبلی را مقدمه رسیدگی به این دعوا محسوب نموده، بدون درخواست خواهان در ابتدا آن را مستند به قاعده تلازم باطل اعلام کرده و سپس رأی به ارجاع به داوری داده است.

بنابراین اراده خواهان در تعیین خواسته نقش اساسی دارد و مالک دعوی مدنی، خود وی است. به‌عنوان ذی‌نفع می‌تواند هر آنچه را که از دادگاه می‌خواهد با هر عنوان مناسبی که مایل است، مطالبه کند و قادر است با اذن ضمنی خود و اختیاری که در تعیین عنوان دعوا دارد،^{۵۰} خواسته ضمنی خود را مطالبه نماید. از همین رو ممکن است خواسته دعوی لوازم لاینفکی داشته باشد که بدون توجه به آن، رسیدگی به خواسته اصلی را ناممکن کند یا اجرای حکم را با مشکل مواجه نماید. با تمسک به قاعده تلازم اذن رسیدگی به این لوازم لاینفک همراه با خواسته مندرج در دادخواست امکان‌پذیر می‌گردد. با عنایت به همین قاعده، دادگاه حق و بلکه تکلیف دارد تا در خصوص این خواسته‌های ضمنی همراه با خواسته مصرح نیز حکم صادر نماید.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

خواسته دعوی صرفاً همان عباراتی نیست که خواهان در متن دادخواست و در ستون خواسته ذکر می‌نماید. ممکن است علاوه بر ادعایی که خواهان به‌طور صریح در دادخواست ذکر نموده، امور دیگری نیز بر خواسته مترتب گردند که جزو لوازم، مقدمات و نتایج خواسته دعوی محسوب می‌گردند. این امور که بنا بر اراده ضمنی خواهان و به حکم عقل یا قانون بر دعوی وی مترتب می‌شوند، خواسته ضمنی هستند که به آن خواسته متضمن نیز گفته می‌شود.

خواسته ضمنی در حقوق ایران هنوز به‌طور دقیق و مشخص تبیین نگردیده است و متأسفانه دکترین نیز هنوز موضع مشخصی در قبال آن اتخاذ ننموده‌اند. از طرفی قانونگذار به غیر از ذکر مصادیقی از آن در خصوص بعضی از دعاوی، به‌طور مستقیم و مستقل نسبت به این مقوله حقوقی حکمی صادر ننموده است و دادگاه‌ها به همین دلیل نسبت به پذیرش آن مقاومت می‌نمایند. محاکم بیم آن دارند که با قبول آن از محدوده خواسته خارج شده و اصول دادرسی را نقض نمایند. علی‌رغم تمام این مسائل باید پذیرفت که این موضوع در حقوق ایران مورد شناسایی قرار گرفته است. در همین راستا مبانی و اصول متعددی وجود دارند که دادگاه‌ها می‌توانند با تمسک به آن، نسبت به این خواسته غیر مصرح خواهان رسیدگی و حکم صادر نمایند.

بررسی مواد قانونی بیانگر آن است که نخست، خواسته لوازم، مقدمات و نتایج خود را نیز اثبات می‌نماید. دوم، لزوم رسیدگی به توابع خواسته مورد پذیرش قانونگذار در نصوص قانونی مختلفی قرار گرفته و دادگاه می‌بایست مستند به همین مواد قانونی به این موضوعات همراه با خواسته مندرج در دادخواست رسیدگی و حکم صادر نماید. چون این مقوله مورد شناخت مقنن در بعضی دعاوی قرار گرفته، می‌تواند دستاویزی قرار گیرد تا از آن به‌عنوان یک قاعده کلی در دیگر دعاوی نیز استفاده نمود. بی‌شک دادگاه‌ها می‌توانند مستند به این مواد قانونی و با وحدت ملاک از آن به‌عنوان یکی از مبانی قانونی نسبت به خواسته ضمنی خواهان رسیدگی و حکم صادر نمایند.

هرچند رجوع به مواد قانونی روش معمول استنباط حکم هر قضیه حقوقی هست، اما در نبود قانون با تمسک به مبانی و قواعد اصولی و فقهی می‌توان به حل مسئله دست یافت. یکی از این مبانی، قاعده تلازم اذن است که با تمسک به آن می‌توان به خواسته ضمنی خواهان رسیدگی نمود. از آنجا که اذن خواهان در رسیدگی به خواسته شامل اذن در رسیدگی به مقدمات و لوازم آن نیز می‌گردد، محاکم با توسل به قاعده تلازم اذن می‌توانند نسبت به لوازم و مقدمات خواسته که مورد ادعای ضمنی خواهان قرار داشته، رسیدگی و حکم صادر نمایند. پس می‌توان از این قاعده به‌عنوان مستند و مبنای رسیدگی به توابع خواسته در دعاوی استفاده نمود.

رویه قضایی نیز می‌تواند به‌عنوان یک راهگشا و چراغ راهی در جهت توسعه این موضوع در رسیدگی‌های مدنی عمل نماید. توجه به عکس‌العمل دادگاه‌ها در برخورد با این موضوع نشان می‌دهد که این تأسیس به‌عنوان یک مصداق حقوقی مورد پذیرش تمام محاکم قرار نگرفته و اختلاف نظر عمیقی در مورد آن وجود دارد، ولی در عمل مورد شناخت دادگاه‌ها اعم از بدوی و عالی قرار گرفته است و آرای متعددی از سوی مراجع قضایی در جهت پذیرش آن صادر گردیده است. یکی از برجسته‌ترین آنها همان رأی اصراری هیئت عمومی دیوان عالی کشور است. این رأی می‌تواند به‌عنوان مبنایی در ورود خواسته ضمنی به دادرسی مدنی ایران محسوب گردد. به این دلیل که تا آن زمان به‌صورت رسمی این موضوع وارد دادرسی مدنی ایران نگردیده بود. رأی فوق به‌نوعی بدعتی ایجاد نمود که دادگاه‌ها با تکیه بر آن نسبت به لوازم، مقدمات و نتایج خواسته نگریسته و خواسته ضمنی خواهان را مورد نظر قرار دهند. بنابراین می‌توان چنین نظر داد که رسیدگی دادگاه به خواسته ضمنی امکان‌پذیر هست و دادگاه‌ها می‌توانند و حتی در بعضی مواقع مکلف‌اند که مستند به مبانی فوق نسبت به خواسته غیرمصرح خواهان رسیدگی و حکم صادر نمایند و این امر مخالفتی با قانون نداشته و خروج از حدود خواسته محسوب

نمی‌گردد.

به‌عنوان راهکار در ایران می‌توان گفت که نباید به‌صورت مصداقی و موردی با این مقوله برخورد نمود و باید در پی ایجاد قاعده کلی برآمد تا خواسته ضمنی به مصداق اصلی خود توسعه یابد. این مسئله محقق نخواهد شد مگر اینکه نخست، اصل تسلیط در روبه قضایی به‌صورت دقیق تبیین گردد تا دادگاه‌ها محدوده این اصل را بشناسند و دیگر به بهانه رعایت این اصل خواهان را ملزم به درج لوازم دعوی به‌عنوان خواسته نمایند. دوم می‌بایست مانند حقوق کشوری همچون فرانسه، تعریف جامعی از موضوع دعوا در قانون ارائه گردد تا موضوع دعوا و مفهوم خواسته مترادف در نظر گرفته نشود. موضوع دعوا مفهوم گسترده‌تری نسبت به خواسته دعوی دارد. آنچه اصل است رعایت موضوع دعواست و رسیدگی به خواسته ضمنی خروج از موضوع دعوا نیست.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. دانشنامه حقوقی. جلد سوم، چاپ چهارم. تهران: انتشارات ابن سینا، ۱۳۷۵.
- خالقیان، جواد، امید محمدی و الهه نوری. بررسی صلاحیت دادگاه خانواده. تهران: انتشارات اندیشه سبز نوین، ۱۳۹۵.
- خدابخشی، عبدالله. حقوق دعاوی. چاپ دوم. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۳.
- خدابخشی، عبدالله. مبانی فقهی آیین دادرسی مدنی. جلد اول. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۷.
- خمایی زاده، فرهاد. «تئوری موضوعات ضمنی در تعارض قوانین». تحقیقات حقوقی، ۱۶، ۶۱ (۱۳۹۲)، ۳۲۹-۳۶۲.
- زندی، محمدرضا. رویه قضایی دادگاهی تجدیدنظر استان تهران در امور مدنی ۷. چاپ دوم. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۹.
- شمس، عبدالله. آیین دادرسی مدنی دور پیشرفته. جلد دوم، چاپ چهل و سوم. تهران: انتشارات دراک، ۱۳۹۸.
- شمس، عبدالله، ابراهیم تقی زاده و کامران میرحاجی. «طرح امور موضوعی و آثار آن در دعاوی مدنی». حقوقی دادگستری، ۸۲، ۱۰۳ (۱۳۹۷)، ۱۲۳-۱۵۰.
- <https://doi.org/10.22106/ijl.2018.33933>
- صادقی، مریم و علیرضا فصیحی زاده. «تأثیر قاعده تلازم اذن به شیء با اذن به لوازم آن بر دادرسی در امور مدنی با تأکید بر رویه قضایی». مطالعات حقوقی، ۱۳، ۲ (۱۴۰۰)، ۱۸۳-۲۲۰.
- <https://www.doi.org/10.22099/jls.2021.35998.3738>
- صفیان، سعید. شناسایی طرفین دعاوی مدنی. چاپ اول. تهران: انتشارات دادگستر، ۱۴۰۰.
- قاضی، حسین و سعید شریعتی. اصول فقه کاربردی. چاپ سیزدهم. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۸.
- کاشانی، جواد و بدیع فتحی. «مطالعه دعاوی ضمنی (متضمن) در دادرسی مدنی ایران و فرانسه با تأکید بر رویه قضایی». مجله مطالعات حقوقی، ۱۳، ۳ (۱۴۰۰)، ۱۸۵-۲۱۳.
- <https://www.doi.org/10.22099/jls.2021.35817.3720>
- کاشانی، جواد. «مرجع رسیدگی به دعاوی مسئولیت به طرفیت دولت». فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۷۳ (۱۳۹۵)، ۱۲۷-۱۶۲.
- کشاورز، سید محمدعلی. آیین دادرسی مدنی. چاپ اول. تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۴۴.
- محسنی، حسن و محمد پورطهماسبی فرد. «اصل تسلط طرفین دعوا بر جهات و موضوعات دعوا». کانون وکلای دادگستری، ۲۱، ۱۹۰ (۱۳۸۴)، ۵۳-۷۷.
- محسنی، حسن. اداره جریان دادرسی مدنی بر پایه همکاری در چارچوب اصول دادرسی. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۹.
- محسنی، حسن. کد آیین دادرسی مدنی فرانسه. چاپ چهارم. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۱.
- محمدی، ابوالحسن. قواعد فقه. چاپ اول. تهران: مؤسسه نشر بلد، ۱۳۷۳.
- نهرینی، فریدون و محمد خاکباز. «کنکاشی بر قاعده محدود بودن رسیدگی دادگاه در قلمرو خواسته». حقوق خصوصی، ۱۸، ۱ (۱۴۰۰)، ۱-۲۰.
- <https://www.doi.org/10.22059/jolt.2020.301501.1006842>
- هرمزی، خیراله و فریدالدین تکاپو. «لوازم عقلی دعوا». پژوهش حقوق خصوصی، ۹، ۳۲ (۱۳۹۹)، ۲۱-۵۹.
- <https://doi.org/10.22054/jpfr.2021.47845.2316>

ب) منابع عربی

- ابراهیم، محمد. النظریه العامه للطلبات العارضه الدعوى الفرعيه فى قانون المرافعات على ضوء المنهج القضائى. قاهره: دارالفكر العربى، ۱۴۰۴ق.
(ج) منابع خارجی

- Brus, Florence. "Le principe dispositif et le procès civil". Thèse de doctorat, Université de Pau et des Pays de l'Adour, 2014.

- Motulsky, Henri. "La cause de la demande dans la délimitation de l'office du juge". In: *Écrits et notes de procédure civile*. edited by Gérard Cornu and Jean Foyer. Paris: Dalloz, 1973.

- Normand, Jacques. "Le juge et le fondement du litige". In: *Mélanges Pierre Hébraud*, 595-625. Toulouse: Université des sciences sociales de Toulouse, 1981.

This Page Intentionally Left Blank

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی